

ВІДГУК

офіційного опонента,
професора, доктора юридичних наук,
професора кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Максимов Сергія Івановича
на дисертацію Шеляженка Юрія Вадимовича
«Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій:
теоретичний аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження

Автономія в сучасній європейській та американській літературі з теорії і філософії права розглядається як одна з ключових правових цінностей. Вважається, що право захищає автономію індивідів та асоціацій оберігаючи кордони їх власного самоуправління. Відповідно політико-правовий імператив розвитку і зміцнення демократичної правової держави в Україні потребує науково-юридичного забезпечення, зокрема, досліджень з тематики особистої автономії, яка є необхідною передумовою демократії з тієї причини, що лише автономні особи здатні повноцінно брати участь у народному обговоренні загальносуспільних проблем та раціональному демократичному процесі прийняття рішень щодо досягнення справедливості й загального блага на основі верховенства права.

Важливими передумовами масового особистісного розвитку є правові гарантії можливостей автономного життя в усіх сферах суспільства, розвиток правової свідомості, освіти та наукових знань з питань правознавства і демократичного громадянства. Якщо з десятків років тому про особисту автономію згадувалося лише в окремих філософських працях, сьогодні навіть у шкільних підручниках пояснюється, що особиста автономія полягає у володінні собою, визначенні власної долі шляхом вільного вибору способів поведінки та прийняття відповідальності за свої дії. Пройде небагато часу, і на усвідомленні цієї концепції виросте нове покоління професійних юристів.

Проте сьогодні застосування концепції особистої автономії в українській юриспруденції поки не набуло такого поширення, як у західних країнах, чим зумовлюється необхідність подальших наукових досліджень даної тематики, що залишається невідкритою землею для вітчизняних правників. Втім, перші кроки вже зроблено, серед них можна назвати рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року, приймаючи яке, Конституційний Суд України дійшов висновку, що «право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб».

Зважаючи на вказане, слід вважати тему дисертаційного дослідження Шеляженка Ю. В. актуальною і такою, що відповідає потребам сучасної правової науки.

Актуальність теми дисертаційної роботи також підтверджується тим, що дана тематика відноситься до фундаментальних досліджень з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук, що включені до «Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942 із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 970 від 24.10.2012 р., № 741 від 23.09.2015 р., № 556 від 23.08.2016 р. та № 380 від 21.04.2021 р.

Також слід зазначити, що тема дисертаційної роботи відповідає пріоритетному напрямку розвитку правової науки «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», передбаченому Стратегіями розвитку Національної академії правових наук України на 2016-2020 та на 2021-2025 роки, зокрема, оскільки йдеться про дослідження світоглядних та методологічних проблем праворозуміння, підвищення правової свідомості та правової культури в контексті євроінтеграції та глобалізації, становлення й

розвитку правових механізмів забезпечення та захисту прав особи в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Наукова новизна одержаних результатів

Представлена Шеляженком Ю.В. наукова праця є дійсно першою у вітчизняній юриспруденції багатогранною теоретико-правовою розробкою тематики особистої автономії приватних осіб та організацій у комплексному розумінні цього поняття, що ґрунтується на класичному розумінні автономії особи у філософії і теорії права, однак виходить далеко за рамки цього розуміння та трактується автором як власний правовий порядок самостійного існування індивідуальності (особи, групи осіб), природної (людина, інші форми буття) чи штучної (соціальні, технічні системи), що проявляє незалежність від індивідуальних впливів та публічної політичної влади.

Насамперед слід визнати наукову сміливість дисертанта, який взявся за таку складну і водночас важливу для юридичної науки та практики тему особистої автономії, яка є одним з ключових концептів ліберально-демократичного правового світогляду і є значною мірою теоретично та практично недооціненою в Україні. Водночас не можна не визнати ту системність та наполегливість з якою дисертант підійшов до багатогранного розкриття цієї теми. Можна сказати, що тема і особистість дисертанта знайшли один одного і текст дисертації є водночас і науковим, і екзистенційним проектом автора.

Безумовною науковою новизною характеризуються й окремі положення, запропоновані автором вперше у теоретичній юриспруденції:

- визначення та перелік ознак особистої автономії приватних осіб та організацій;
- обґрунтування необхідності визнання автономії правових процесів та їх елементів як методичної передумови об'єктивних наукових досліджень з правознавства;
- обґрунтування необхідності внесення змін до законодавства України з метою розвитку особистої автономії приватних осіб та організацій;

- розроблені автором автономно-процесуальна модель права та модель еволюції особистої автономії;

- перспективною з урахуванням сучасних тенденцій до цифровізації права є авторська розробка математичних моделей особистої автономії, нажалі лише коротка описана на сторінках 88-89 та 178-180;

- аналіз та пропозиції щодо розвитку доктрини визнання особистої автономії приватних осіб та організацій у практиці Конституційного Суду України.

Дисертантом було творче *удосконалено* низку відомих у правовій науці положень: концепцію особистої автономії з урахуванням, згідно із авторською аргументацією, притаманності автономії не тільки фізичним, але й юридичним особам та відмінним від людини живим істотам і штучному інтелекту, із введенням в оборот теоретичної юриспруденції поняття «автономії матерії», що на протигагу автономії волі описує нормативність об'єктивної реальності, незалежну від волі суб'єктів права; концепцію верховенства права на основі автономності суб'єктів права; історичну періодизацію нормативного розвитку суспільства із обґрунтуванням її прив'язки до еволюції особистої автономії приватних осіб та організацій у взаємно доповнюваних по мірі історичного розвитку сферах моралі як віри в добро і зло, етики як філософії застосування норм та права як наукового знання про силу законів. Останнє положення є новим словом у науковій дискусії про співвідношення моралі та права, що триває з минулого століття досьогодні як за кордоном, так і в Україні на всеукраїнських круглих столах з фундаментальних проблем юриспруденції, що проводяться у Харкові Національною академією правових наук України та Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого.

В дисертаційному дослідженні *дістали подальшого розвитку* важливі теоретико-правові положення, а саме, пропозиції правників щодо приведення правової системи України у відповідність до міжнародно-правових стандартів прав людини, які передбачають високий рівень особистої автономії, дослідження доктрини визнання особистої автономії приватних осіб та

організацій у практиці Європейського Суду з прав людини, наукові інтерпретації змісту та обсягу особистої автономії приватних осіб та організацій в окремих галузях права, порівняльно-правові дослідження форм особистої автономії приватних осіб та організацій у різних правових системах, наукові методи емпіричних досліджень особистої автономії, юридичні техніки розвитку правового порядку на основі поваги до особистої автономії.

Новизна результатів дослідження прослідковується і у пропозиціях щодо внесення змін до законодавства. Зокрема, автором запропоновано виключити слова «людини і» у частині першій статті 92 Конституції України для офіційного визнання універсальності та автономного значення прав людини (з наданням автором відповідного законопроєкту, представленого у Додатку № 3), включити принцип особистої автономії приватних осіб та організацій до загальних засад цивільного законодавства, передбачених статтею 3 Цивільного кодексу України, доповнити процесуальне законодавство України в усіх видах судочинства нормами про віднесення особистої автономії приватних осіб та організацій до основних засад судочинства, звільнити учасників судових проваджень від судового збору при оскарженні порушень їх особистої автономії суб'єктами публічного права, наділити суд повноваженнями із визнання та захисту особистої автономії приватних осіб та організацій, законодавчо врегулювати питання правосуб'єктності тварин та штучного інтелекту, привести законодавство України у відповідність до міжнародно-правових стандартів у аспекті особистої автономії, зокрема, гарантувати самовизначення у способах реалізації інформаційних, академічних та економічних свобод (в т.ч. вільного вибору мови та комунікаційно-медійних каналів), свободи об'єднань та мирних зібрань, релігійної свободи (включаючи можливість створення релігійних організацій однією особою та малочисельними групами без територіальної прив'язки та без узгодження віровчення з політикою держави), свободи ідейної відмови від військової служби, тощо.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Вивчення дисертаційної роботи і опублікованих праць автора дає можливість зробити висновок про належну концептуальну обґрунтованість наукових положень, висновків, рекомендацій, які наведені у дисертаційному дослідженні.

Достовірність положень, що сформульовані автором у дисертації, обумовлена поставленою метою, яка полягає у ґрунтовному вивченні та розвитку теоретико-правової і доктринальної концепції особистої автономії приватних осіб та організацій, розробці способів застосування правових знань про особисту автономію приватних осіб та організацій у юридичній практиці, науці та освіті, а також визначеними завданнями.

Поставлені дисертантом завдання виконані на високому науковому рівні, з використанням загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів та прийомів наукового пізнання. Вдало поєднуючи застосування теоретико-юридичного та емпіричних методів, автор не обмежується вивченням особистої автономії у аксіологічному вимірі, приділяючи основну увагу конкретним виявам особистої автономії, її реалізації у законодавстві, судочинстві та юридичній практиці в Україні та за кордоном. Наприклад, при розгляді такого дискусійного питання, як правосуб'єктність тварин, дисертант зосереджує увагу на порівняльно-правовому аналізі застосування зазначеної концепції у законодавстві різних країн, вказує на світове поширення регуляцій щодо добробуту тварин і законодавче визнання того, що тварини є скоріше чутливими істотами, ніж речами, у низці юрисдикцій, включаючи Австрію, Німеччину, Польщу, Францію та Швейцарію, та приділяє особливу увагу детальному вивченню судової практики в Індії, зокрема, рішення Верховного Суду Індії від 07.05.2014 р. у справі *Animal Welfare Board of India vs. A. Nagaraja & others*, що розтлумачив гарантований статтею 21 Конституції Індії захист життя та особистої свободи як такий, що поширюється не лише на людей, але й на усі

форми життя, включаючи тварин, і мотиваційної та резолютивної частини прецедентного рішення Вищого Суду Пенджабу та Хар'яни у справі *Karnail Singh and others v State of Haryana* за 31.05.2019 р., яким суд постановив, що «Все тваринне царство, включаючи птахів і риб, проголошується юридичними особами, а саме, окремими особами з відповідними правами, обов'язками та відповідальністю живих осіб».

Ще одним прикладом обґрунтованості винесених на захист положень дисертації, які носять дискусійний характер, є дослідження автором перспектив юридичного визнання у майбутньому правосуб'єктності та особистої автономії штучного інтелекту, що на сьогодні практично не має прецедентів (за винятком згаданого у дисертації надання громадянства роботу в Саудівській Аравії), широке застосування формально-юридичного методу для встановлення теоретичного змісту такої автономії на основі опрацювання конкретних джерел права, зокрема, резолюції Європейського парламенту від 16.02.2017 р., якою пропонується у майбутньому передбачити особливий правовий статус електронної особи, відповідальної за свої дії, для найскладніших автономних роботів, і застосовувати цей статус у справах, де роботи приймають самостійні рішення у взаємодії з третіми особами, а також законів про асигнування на національну оборону США за 2019 та 2021 фінансові роки, якими дається визначення штучного інтелекту як машинних систем, здатних сприймати оточення, передбачати, приймати рішення і діяти.

Дисертантом дотримано принцип наступності наукових теорій при вивченні стану досліджень з проблематики особистої автономії, більшість з яких, як впливає із авторського аналізу, стосується класичної концепції особистої автономії людини. Цілком коректно застосовано спеціально-юридичні методи при вивченні правових гарантій особистої автономії. Встановлено, що у міжнародному праві такими гарантіями є стандарти прав людини, закріплені Статутом Організації Об'єднаних Націй, Загальною декларацією прав людини, Декларацією про право на розвиток, Декларацією про право на мир, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права,

Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Конвенцією Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод та ін., свобода вибору юрисдикції вирішення спорів (*lex voluntatis*) у міжнародному приватному праві. Виявлено рамки особистої автономії приватних осіб та організацій у правовій системі України, передбачені Конституцією України, Кримінальним, Кримінальним процесуальним, Цивільним, Цивільним процесуальним, Податковим, Сімейним, Земельним, Житловим та іншими Кодексами України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України «Про національні меншини в Україні», «Про захист персональних даних», «Про громадські об'єднання», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», законодавством про освіту, вибори, референдуми.

В результаті застосування методу тлумачення правових норм і порівняльно-правового методу дисертантом встановлено, що конституційно-правові гарантії особистої автономії знайшли відображення у судовій практиці Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Верховних Судів Сполучених Штатів Америки і Канади, Палати Лордів і Верховного Суду Великобританії, Федерального Конституційного Суду Німеччини, Південно-Африканського Конституційного Суду, а особиста автономія приватних осіб та організацій у певних сферах прямо передбачена Конституціями Анголи, Еквадора, Куби, Маршаллових островів, Португалії.

Обґрунтованим є застосування методів соціально-правового спостереження, прогнозування, експерименту та гіпотетичного методу для з'ясування перспектив розвитку особистої автономії, методів планування та евристично-правового методу для розробки пропозицій щодо застосування автономно-процесуальної моделі права у юридичній практиці, науці та освіті, методу альтернатив для конструктивної критики правової доктрини України з точки зору теорії особистої автономії приватних осіб та організацій і

розробки пропозицій щодо приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів прав людини у аспекті особистої автономії.

Нові теоретико-методологічні положення, висновки та рекомендації, сформульовані автором не зважаючи на свій новаторський характер є концептуально обґрунтованими і вписуються у існуючу систему знань з теорії та історії держави і права, філософії права.

Належний рівень обґрунтованості та достовірності результатів дослідження Шеляженка Ю.В. підтверджується логічною та завершеною структурою дисертаційної роботи, яка включає вступ, три розділи теоретико-історичного, аналітично-доктринального та науково-практичного характеру з висновками до кожного розділу, дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки.

У вступі достатньо сформульовані актуальність, мета і завдання дослідження, визначені його об'єкт і предмет, зазначена методологія дослідження, визначена наукова новизна одержаних результатів, їх апробація і впровадження.

У першому розділі вивчається теоретико-правове значення особистої автономії приватних осіб та організацій, зокрема, досліджується концепція особистої автономії приватних осіб, груп осіб та організацій у юридичній науці та у динаміці історично-правового процесу і пропонується автономно-процесуальна модель права як теоретична основа особистої автономії приватних осіб та організацій.

Другий розділ роботи присвячено нормативно-правовому аналізу особистої автономії приватних осіб та організацій, її форм у нормотворчості та інтерпретації правових норм, у правовій системі України та доктрині Конституційного Суду України, у порівняльному і міжнародному праві та доктрині Європейського Суду з прав людини.

Третій розділ дисертації розкриває практично-правові аспекти особистої автономії приватних осіб та організацій, в т.ч. актуальні проблеми її гарантування у правовій системі України, розвитку особистої автономії

приватних осіб, організацій і штучного інтелекту в традиційних та альтернативних правових порядках, застосування авторської автономно-процесуальної моделі права у юридичній практиці, науці та освіті.

Висновки відображають наведені в дисертаційному дослідженні аргументи стосовно кожного із поставленим автором завдань, які спрямовані на досягнення загальної мети роботи.

Структурні частини дисертаційної роботи є логічно пов'язаними між собою і в цілому становлять завершену наукову працю.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є науково-правові положення, розроблені у працях українських та світових вчених. Нормативна база дисертаційного дослідження включає такі нормативно-правові акти, як Конституція і законодавство України та інших держав, підзаконні акти, нормативно-правові акти локальної дії, міжнародно-правові акти, акти нормотворчого характеру національних і міжнародних судів та інших повноважних органів. Емпіричною базою дисертаційного дослідження є загальнодоступні бази даних правової, наукової, суспільно-політичної та статистичної інформації. Заслуговує схвалення широке опрацювання автором іншомовних джерел наукового та доктринального характеру, включаючи судові рішення, переважно англійською мовою.

Список використаних джерел включає 342 найменування і займає 35 сторінок, що свідчить про ретельне вивчення дослідницької проблеми і високий рівень підготовки автора.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Необхідно відзначити значну кількість, обсяг та якість наукових публікацій автора, що підтверджують апробацію результатів дисертаційного дослідження.

Основні положення, висновки та пропозиції дисертації викладені у 51-й науковій публікації, з них 12 опубліковані у наукових фахових виданнях

України, 5 у наукових виданнях іноземних держав (включаючи одну, проіндексовану в Scopus), 34 публікації – у збірках матеріалів науково-практичних конференцій.

Опубліковані праці повною мірою відображають основні положення дисертаційного дослідження.

Значення для науки і практики одержаних результатів

У контексті процесу науково-юридичного пізнання явища особистої автономії безперечно наукове значення мають теоретико-методологічні результати дисертаційного дослідження, зокрема, концепція особистої автономії приватних осіб та організацій, автономно-процесуальна модель права, запропоновані дисертантом теоретико-правові, історично-еволюційні та інші моделі особистої автономії, удосконалення концепцій права на мир та академічної свободи, наукові методи емпіричних досліджень особистої автономії приватних осіб та організацій шляхом використання математичного, економічного та контентного аналізу і комп'ютерного моделювання, методи викладання дисциплін юридичного циклу, правового інформування та просвітництва шляхом навчання основам особистої автономії приватних осіб та організацій, спрямованого на розвиток сучасної ліберальної демократичної правової культури та верховенства права в Україні.

В рамках наукової дискусії про можливість або неможливість правосуб'єктності штучного інтелекту представляють інтерес критичні міркування дисертанта про суто моральний характер «тесту Тюрінга» як критерію перевірки наближення штучного інтелекту до людського рівня розумності на підставі здатності штучного інтелекту справити на людину враження комунікації з людиною і необхідність підняти рівень осмислення проблеми правосуб'єктності штучного інтелекту від морального до етичного та наукового, із належною формалізацією та практичною перевіркою ознак автономії штучного інтелекту та відповідних юридичних наслідків.

В дисертаційній роботі містяться докладні пропозиції практичної спрямованості, які засвідчують, що результати дисертаційного дослідження,

які були одержані здобувачем, можуть бути використані: у правотворчості – для гарантування особистої автономії приватних осіб та організацій у національній правовій системі, її реформування відповідно до сучасних світових стандартів і тенденцій; у правореалізації, юридичній практиці, правозастосовній, інформаційно-правовій і просвітницькій діяльності – для їх розвитку та оптимізації; у правозахисній діяльності – для просування повної реалізації прав людини та інших суб'єктивних прав із гарантуванням особистої автономії приватних осіб та організацій; у науково-дослідній роботі для вивчення правових відносин та процесів на основі автономно-процесуальної моделі права та продовження наукових досліджень особистої автономії приватних осіб та організацій; у навчальному процесі – для викладання, підготовки підручників і посібників з філософії права, теорії держави і права, історії держави і права, історії політичних і правових учень, міжнародного права, конституційного права, кримінального права, цивільного права, інформаційного права, кримінології, судової експертизи та інших фундаментальних, галузевих і прикладних юридичних наук.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальному процесі (звіт від 20.05.2021 р.), у правотворчій діяльності (листи Адміністрації Президента України від 04.09.2017 р., Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 19.07.2017 р., Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України від 21.07.2017 р.), у правозахисній діяльності (лист громадської організації «Автономна Адвокатура» від 22.05.2017 р., лист Державної судової адміністрації України від 19.06.2017 р., лист Представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 11.08.2017 р., довідка міжнародної громадської організації «Європейське бюро відмови з мотивів сумління» від 14.05.2021 р.).

Наукові публікації дисертанта неодноразово цитуються вітчизняними та західними авторами у публікаціях, проіндексованих у наукометричних базах

Scopus та Web of Science, що свідчить про наукове значення цих публікацій та висвітлених у них результатів дисертаційного дослідження.

Окремі побажання та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Шеляженка Юрія Вадимовича, зазначимо, що деякі положення потребують додаткової аргументації і заслуговують на подальше обговорення у науковій дискусії.

1) Предметом дисертаційного дослідження є особиста автономія приватних осіб та організацій (Personal Autonomy of Private Persons and Organizations – англійською, та додаю: Личная автономия частных лиц и организаций – російською). Проте закономірно виникає питання про те, яке значення вкладає автор у поняття «особиста» і наскільки воно може бути водночас застосовано до обох концептів: «приватна особа» і «організація». При першому враженні, виходячи із загальноприйнятого значення понять: «особиста автономія приватних осіб» є тавтологією, а поняття «особистий» із поняттям «організація» не узгоджуються, оскільки перше відноситься до індивідуального суб'єкта, а друге – до колективного. На сторінці 42 дисертант дає своє визначення поняттю «особа», від якого ним створено слово «особиста», чим деякою мірою знімає вказані питання, але це визначення є переважно конвенційним, до того ж у ньому застосовується поняття «індивідуальність», також у незвичному для вітчизняної філософської традиції значенні: «Особа – це активна одиниця та єдність існування, яка є формою та причиною динамічного порядку; іншими словами, це людська чи подібна до неї за проявами активності індивідуальність, включаючи колективність як сукупну індивідуальність».

2) Дискусійним здається поширення категорії особистої автономії на тварин та штучний інтелект та визнання їх правосуб'єктності. За І. Кантом, автономія, тобто здатність бути «паном самому собі», «володарювати собою», або здатність «мати характер» («Антропологія з прагматичної точки зору»), є властивість представників людського роду, якою вони відрізняються один від одного за ступенем, але принципово відрізняються від решти природи.

Додаткові сумніви виникають, якщо розглядати питання поширення категорії особистої автономії на тварин та штучний інтелект з публічно-правової точки зору. Постає питання, чи можуть вони розглядатися як члени суспільства, яким властива громадянська автономія, здатність до вільних раціональних суджень і участі в політичному житті та демократичному прийнятті рішень.

3) Незвично широким за змістом є ключовий концепт дисертаційного дослідження «особиста автономія» як «власний правовий порядок існування», що є важким для сприйняття читача, вихованого на кантіанському персоно-деонтологічному розумінні моралі й права. Підхід автора є онтологічним, що з одного боку дозволяє йому знайти теоретичні підстави для своїх головних висновків, але з іншого, не є безперечним з позицій інших підходів.

В обґрунтуванні своєї широкої концепції особистої автономії дисертант виходить із сформульованого ним принципу «автономії матерії». На наш погляд, це скоріш метафізичний постулат в межах деякого механістичного (гобсівського) або пантеїстичного (спінозівського) світогляду, ніж концепт в межах сучасної наукової філософії і теорії права. Якщо під автономією матерії розуміти здатність її до самоорганізації, то це положення не може бути обґрунтуванням нормативності природи подібно до того, як автономія волі завдає обґрунтування прав людини. Знову ж виникає питання про те, а по відношенню до чого матерія автономна, що є зовнішнім середовищем, від якого вона має дистанціюватися.

4) Підтримуючи прагнення дисертанта перейти від статичної до динамічної моделі права, яку він називає «процесуально-автономна модель», не можу не застерегти його від покладання на цю концепцію надмірних евристичних сподівань. Якщо подивитися на неї безстороннім поглядом, то вона являє собою засновану на центральному концепті автономії модель здійснення геть усіх правових ідеалів: справедливості, людської гідності, прав людини, толерантності, ненасильства, верховенства права тощо. Вона прекрасна, надихає, сам би хотів жити за такої моделі, але вона скоріш для святих, ніж звичайних людей і потребує удосконалення.

5) В цілому позитивно оцінюючи багатий арсенал застосованих у дисертації методів, хотілося побажати автору занадто не захоплюватись застосуванням деяких метафізичних конструкцій без їх теоретичного та емпіричного пояснення. До таких слід віднести положення про свободу як форму причинних зв'язків та відповідальність як форму наслідкових зв'язків, інші діалектичні, а насправді метафізичні, занадто абстрактні конструкції, на кшталт гегельянських.

6) Віддаючи належне авторові в дослідженні теми автономії як правового концепту і його першість в її комплексному дослідженні, а також в засвоєнні та цитуванні великого обсягу літератури, не можу не висловити певної досади через те, що поза його увагою залишились дослідження проблеми правової автономії О. О. Уварової (не лише у згаданому автором англomовному варіанті, а й в інших працях, включаючи й статтю в Великій українській юридичній енциклопедії «Правова автономія» (т. 3: Загальна теорія права), серед багатьох англomовних видань не знайшлося місця дослідженню під редакцією президента Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (2015-2019) Мортімера Селлерза "Autonomy in the Law" (Springer, 2007). Мені важко також уявити розробку проблеми особистої автономії без урахування досліджень відомого історика філософії Е.Ю.Соловйова стосовно кантівської концепції автономії.

Водночас, викладені зауваження і побажання зумовлені комплексністю та новизною предмету дослідження та не впливають на загальний високий рівень проведеного автором дисертаційного дослідження.

Відсутність порушення академічної доброчесності

Аналіз змісту дисертаційного дослідження вказує на цілковите дотримання автором вимог академічної доброчесності. У дисертаційній роботі наявні посилання на первинні джерела стосовно використаних ідей, розробок, тверджень, відомостей. Вимоги чинного законодавства про авторське право і суміжні права автором дотримано. Інформація про методики і результати досліджень, використані джерела є достовірною.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам та рекомендація про присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Дисертаційне дослідження Шеляженка Юрія Вадимовича «Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій: теоретичний аспект» є завершеною науково-кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності своїй розв'язують конкретне наукове завдання щодо ґрунтовного вивчення і розвитку теоретико-правової і доктринальної концепції особистої автономії приватних осіб та організацій, а також розробки способів застосування правових знань про особисту автономію приватних осіб та організацій у юридичній практиці, науці та освіті.

Вважаю, що дисертація на тему «Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій: теоретичний аспект», яка підготовлена за спеціальністю 081 «Право», відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 979 від 21.10.2020 р. та № 608 від 09.06.2021 р., а її автор Шеляженко Юрій Вадимович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
 доктор юридичних наук, професор

[Handwritten signature]

С. І. Максимов

